

Katarzyna Liber-Kwiecińska

Magdalena Brol

Agnieszka Głowacka

Justyna Kudyk

Marta Pasiut

Uniwersytet Jagielloński

katarzyna.liber@uj.edu.pl

Ekwiwalencja przekładu w kontekście oceny wiarygodności zeznań świadka

Wstęp

Obecność tłumacza w trakcie postępowania przygotowawczego i sądowego stanowi realizację założenia o równym dostępie do wymiaru sprawiedliwości. Pomoc specjalisty w tłumaczeniu zeznań i wyjaśnień odgrywa niebagatelną rolę nie tylko w polskim, ale i europejskim wymiarze sprawiedliwości, jako że dowody osobowe, czyli relacje świadka, oskarżonego, powoda czy pozwanego, mają w praktyce ogromny wpływ na ostateczne rozstrzygnięcie sprawy, tym samym równie istotne dla wyniku postępowania będzie ich tłumaczenie. Mimo to dotychczas niewielu badaczy podjęło temat wpływu tłumaczenia na ocenę wiarygodności zeznań i możliwych różnic między oceną wiarygodności oryginału a oceną wiarygodności tłumaczenia, dlatego brakuje rzetelnych wytycznych do oceny i analizy tego typu przekładu.

Celem przeprowadzonego badania było sprawdzenie, jak tłumacze radzą sobie z pisemnym przekładem zeznań i jak ich decyzje translatorskie mogą wpływać na ocenę wiarygodności zeznania. Autorki podjęły również próbę sformułowania porównawczych kryteriów oceny tłumaczenia w kontekście oceny wiarygodności zeznania.

1. Podstawy teoretyczne

1.1. Psychologiczne kryteria oceny wiarygodności zeznań

Ocena wiarygodności¹ zeznań świadków jest złożonym procesem poznawczym, dlatego od lat prowadzone są badania nad stworzeniem standaryzowanej metody analizy ich treści. Na podstawie ustaleń badawczych dotyczących cech komunikatów prawdziwych i kłamliwych psychologzy sądowi [Wojciechowski, 2015: 45] stworzyli technikę analizy treściowej zeznań, Statement Validity Assessment (SVA), która stała się jedną z najpopularniejszych metod badania zeznań, wykorzystywanych w praktyce sądowej w wielu krajach, między innymi w Niemczech, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie².

¹ W literaturze przedmiotu wyraźnie odróżnia się trzy pojęcia: szczerość, prawdziwość i wiarygodność zeznań. Prawdziwość to inaczej zgodność treści zeznań z obiektywnym stanem rzeczy (przebiegiem zdarzenia), szczerość to zgodność treści zeznań z subiektywnym wyobrażeniem świadka (czyli sytuacja, w której świadek zeznaje zgodnie ze swoim stanem wiedzy), zaś wiarygodność to przypisane przez organ procesowy prawdopodobieństwo, że zeznanie odzwierciedla rzeczywistość [Wojciechowski, 2016: 30]. W kontekście badania i analizy zeznań należałoby w zasadzie mówić o szczerości świadka, gdyż technika analizy treściowej koncentruje się na możliwości odróżnienia zeznań prawdziwych od sfabrykowanych, a tym samym świadków szczerych od nieszczerych, podczas gdy ocena wiarygodności jest domeną sądu, a nie biegłego sądowego. Jednak ze względu na fakt, że w polskiej literaturze dotyczącej analizy treściowej zeznań mówi się właśnie o badaniu wiarygodności, a nie szczerości, w niniejszym artykule również posługiwano się pojęciem „wiarygodność zeznania”.

² SVA stworzono do badania wiarygodności zeznań małoletnich świadków w sprawach o wykorzystywanie seksualne. Późniejsze badania potwierdziły możliwość stosowania SVA również do badania zeznań dorosłych świadków [Vrij, 2009: 129]. Obecnie technika ta stosowana jest głównie (choć nie tylko) w sprawach karnych.

SVA obejmuje trzy uogólnione kroki postępowania: a) ustrukturalizowany wywiad, b) kryterialną analizę danych (Criteria-Based Content Analysis, CBCA), opartą na 19 kryteriach podzielonych na cztery kategorie: 1) cechy ogólne, 2) konkretne treści, 3) treści związane z motywacją, 4) elementy charakteryzujące przestępstwo, oraz c) ocenę wyników CBCA z wykorzystaniem zestawu pytań kontrolnych [Vrij, 2009: 111]. Wspomnianych 19 kryteriów psychologicznych wykorzystuje się do analizy treści zeznania – z ich pomocą biegli psychologowie próbują dociec, czy świadek w swej relacji mówi prawdę, czy też próbuje zafałszować rzeczywisty przebieg zdarzenia.

Technika SVA cieszy się dużą popularnością, jednak jak pokazują badania, nie wszystkie kryteria CBCA są równie trafne diagnostycznie, tym samym nie wszystkie są użyteczne przy ocenie zeznania. Część z nich występuje bardzo rzadko, a część wręcz nie występuje wcale, dlatego zdaniem niektórych badaczy kwestionariusz SVA wymaga rewizji i aktualizacji [zob. Vrij, 2009: 130-134].

Mając na uwadze powyższe, w przeprowadzonym badaniu autorki wzięły pod uwagę tylko wybrane kryteria psychologiczne wchodzące w skład techniki SVA, których trafność diagnostyczną potwierdzono w odrębnym badaniu (Liber, 2017a: 40 i nast.), tj. wykorzystano następujące kryteria:

1. Struktura logiczna – kryterium jest spełnione, jeśli wypowiedź świadka jest spójna, logiczna i nie zawiera żadnych sprzeczności.
2. Wypowiedź pozbawiona struktury – kryterium występuje, kiedy świadek podaje informacje w sposób chaotyczny, a zeznanie nie jest uporządkowane chronologicznie.
3. Liczba szczegółów – kryterium jest spełnione, kiedy relacja świadka jest bogata w szczegóły dotyczące miejsca, czasu, ludzi, przedmiotów oraz zdarzeń.
4. Osadzenie w kontekście – kryterium jest spełnione, jeśli relacjonowane wydarzenie jest umiejscowione w konkretnym miejscu i czasie, a działania świadka są powiązane z jego stylem życia.
5. Opisy interakcji – kryterium jest spełnione, jeśli świadek w swoim zeznaniu podaje informacje dotyczące interakcji pomiędzy nim a domniemanym sprawcą lub innymi uczestnikami zdarzenia.
6. Odtworzenie mowy – kryterium jest spełnione, jeśli świadek odtwarza mowę lub część konwersacji i przytacza ją wprost.

7. Nieoczekiwane komplikacje podczas zdarzenia – kryterium jest spełnione, jeśli relacja świadka obejmuje elementy nietypowe, wykraczające poza schematyczny przebieg tego typu zdarzeń.
8. Niezwykłe szczegóły – kryterium jest spełnione, kiedy świadek przytacza wyjątkowe szczegóły, które mają znaczenie dla postępowania.
12. Opisy subiektywnego stanu mentalnego – kryterium występuje, kiedy świadek opisuje swoje uczucia lub oddaje myśli, jakie towarzyszyły mu w trakcie zdarzenia.
13. Przypisywanie sprawcy określonego stanu mentalnego – kryterium występuje, kiedy świadek przypisuje sprawcy uczucia, myśli lub motywy, jakie nim kierowały.
14. Spontaniczne poprawki – kryterium występuje, kiedy świadek wprowadza do swojej wypowiedzi spontaniczne poprawki lub dodatkowe informacje³.

W badaniu uwzględniono również kryteria autorstwa Eberhard Höfera, Göntera Köhnkena, Reiner Hanewinkela i Christine Bruhn [Amado, Arce, Fariña, Vilariño, 2016: 2], wykraczające poza podstawowy zestaw 19 kryteriów CBCA, tj. 1) styl sprawozdawczy – kryterium jest spełnione, gdy wypowiedź świadka jest rozwlekła i niezwiązana z meritem sprawy; 2) powtórzenia – kryterium jest spełnione, jeśli świadek powtarza wcześniej podane informacje; 3) wtrącenia – kryterium występuje, gdy świadek wtrąca frazy („mniej więcej”, „jakoś tak” itp.), które nie wnoszą żadnych dodatkowych informacji, a tylko wypełniają jego wypowiedź; 4) uzasadnianie luk pamięciowych – kryterium jest spełnione, jeśli świadek uzasadnia, dlaczego nie potrafi udzielić odpowiedzi na zadane mu pytanie; 5) wyrażanie niepewności – kryterium to występuje, gdy świadek próbuje odpowiedzieć na pytanie, jednak wyraża niepewność co do prawdziwości podawanych informacji.

Ponadto w badaniu uwzględniono trzy autorskie kryteria psychologiczne zaproponowane przez Katarzynę Liber: 1) spontaniczne uzasadnianie – kryterium jest spełnione, jeśli świadek spontanicznie uzasadnia przyczynę podjęcia określonych działań; 2) wnioskowanie odpowiedzi – kryterium występuje, jeśli świadek próbuje odtworzyć informacje z innych, pobocznych danych; 3) nieuzasadnione szczegóły – kryterium

³ Zestawienie wszystkich 19 kryteriów omówiono szczegółowo między innymi w książce Alberta Vrija [2009] oraz książce Bartosza W. Wojciechowskiego [2015].

występuje wtedy, gdy świadek bez wahania opisuje trudne do zapamiętania szczegóły zdarzeń z przeszłości, ale nie podaje przyczyny, dla której informacje te zapamiętał [Liber, 2017b: 226].

Reasumując, w badaniu użyto łącznie 19 kryteriów: 11 kryteriów z arkusza Statement Validity Assessment, 5 dodatkowych kryteriów autorstwa Höfera, Köhnkena, Hanewinkela i Bruhn oraz 3 kryteria autorstwa Katarzyny Liber, tym samym arkusz oceny zeznań wykorzystany w II etapie badania obejmował następujące kryteria:

1. logiczna struktura,
2. wypowiedź pozbawiona struktury,
3. liczba szczegółów,
4. osadzenie w kontekście,
5. opisy interakcji,
6. odtwarzanie wypowiedzi,
7. nieoczekiwane komplikacje,
8. niezwykle szczegóły,
9. opisy subiektywnego stanu mentalnego,
10. przypisywanie sprawcy stanu mentalnego,
11. spontaniczne poprawki,
12. styl sprawozdawczy,
13. powtórzenia,
14. uzasadnianie niewiedzy,
15. wtrącenia,
16. wyrażanie niepewności,
17. spontaniczne uzasadnianie,
18. wnioskowanie odpowiedzi,
19. nieuzasadnione szczegóły (patrz Załącznik 1).

1.2. Językowe kryteria detekcji kłamstwa

Dotychczasowe zaangażowanie lingwistów w zagadnienia związane z oceną wiarygodności zeznań było niewielkie, choć w badaniach nad kryteriami analizy relacji świadków coraz więcej uwagi poświęca się formie, a nie tylko samej treści wypowiedzi. Nieliczni językoznawcy zainteresowani problemem klasyfikacji zeznań przyjmują, że muszą istnieć trafne diagnostycznie kryteria językowe umożliwiające „wgląd” w prawdziwe intencje i emocje świadka. Włączenie perspektywy językoznawczej jest jak najbardziej zasadne i potrzebne, jako że język jest tym,

co łączy świadomość nadawcy z otaczającym go światem [Tabakowska, 1995: 20], a także „budulcem” zeznań [Choudhury, 2014: 89].

Choć badania językoznawcze nad zeznaniami świadków dopiero się rozwijają i nadal nie dostarczają konkretnych danych, warto przytoczyć kilkanaście lingwistycznych wskaźników kłamstwa, które przeszły próbę replikacji i można je uznać za trafne diagnostycznie. Dotychczas ustalono, że 1) kłamcy przytaczają mniej szczegółów; 2) wypowiedzi kłamców są mniej zróżnicowane leksykalnie; 3) kłamcy używają większej liczby słów (tj. ich wypowiedzi są obszerniejsze); 4) kłamcy budują dłuższe zdania; 5) wypowiedzi kłamliwe zawierają mniej sformułowań oznaczających niepewność (na przykład „może”, „chyba”); 6) wypowiedzi kłamliwe zawierają większą liczbę zaprzeczeń (na przykład „nigdy”, „nie”); 7) kłamcy nieprecyzyjnie opisują swoje stany emocjonalne, 8) kłamcy częściej używają czasu przeszłego, 9) kłamcy częściej wplatają w wypowiedź słowa takie, jak „zatrzymać”, „stop”, „zablokowany”, tj. leksemy oznaczające powstrzymanie się od czegoś (być może od mówienia prawdy); 10) kłamcy używają mniej słów odwołujących się do ludzi; 11) kłamcy rzadziej opisują procesy zachodzące w organizmie [Wojciechowski, 2015: 201-203].

Niestety powyższe punkty są mało przydatne diagnostycznie, bowiem nie są niezależnymi kryteriami, które można by wykorzystać podczas analizy i oceny szczerości nadawcy komunikatu (jako że oceniając zeznanie, sędzia kompetentny nie dysponuje żadnym materiałem porównawczym). Są to zaledwie wskaźniki o charakterze porównawczym (częściej/rzadziej, więcej/mniej), ale mogą być też punktem wyjścia i inspiracją do stworzenia niezależnych kryteriów lingwistycznych, które na wzór kryteriów psychologicznych stanowiłyby wytyczne do analizy zeznania.

Także przekładoznawstwo nie poświęciło dotychczas zbyt wiele uwagi problemowi oceny wiarygodności tłumaczonych zeznań. Zasadnicze ustalenia badawcze w tym zakresie pochodzą z badań prowadzonych przez Sandrę Hale, z których wynika, że istnieją dwa zasadnicze obszary wpływu tłumacza na wiarygodność zeznań i samego świadka:

1. tłumacze mogą wpływać na postrzeganie stopnia pewności świadka:

- a) poprzez usuwanie sygnałów świadczących o niepewności świadka co do wypowiadanych treści, tj. pomijanie zawahań, pauz, westchnień, powtórzeń, przejęczyzeń, usuwanie stwierdzeń sugerujących niepewność i niewiedzę czy zmianę czasowników modalnych;

- b) poprzez przejawy niepewności tłumacza, czyli wprowadzanie zawahań, powtórzeń, pauz, zająknięć, westchnień itp.
2. tłumacze mogą wpływać na postrzeganie inteligencji i elokwencji świadka:
- a) poprzez usuwanie błędów gramatycznych i stylistycznych, nazywane przez Hale „polerowaniem”;
 - b) poprzez błędy gramatyczne i stylistyczne tłumacza.

Na podstawie analizy porównawczej stwierdzono, że na skutek zabiegów stylistycznych tłumacza przełożone zeznanie zwykle oceniane jest jako bardziej wiarygodne, a świadek jako bardziej kompetentny, inteligentny i pewny swoich twierdzeń [Hale, 2004: 173 i nast.].

Zaprezentowane wyżej dotychczasowe ustalenia badawcze były podstawą i punktem wyjścia do stworzenia autorskich kryteriów oceny ekwiwalencji tłumaczenia w kontekście oceny wiarygodności zeznania, które autorki wykorzystały w swoim badaniu.

2. Cel i przebieg badania

Zasadniczym celem przedstawionego badania było ustalenie, czy znajomość kryteriów oceny wiarygodności zeznań ma wpływ na ekwiwalencję przekładu. Drugim celem badania było wskazanie typowych błędów popełnianych przez tłumaczy, które mogą mieć wpływ na ocenę wiarygodności zeznania⁴. Autorki podjęły także próbę sformułowania porównawczych kryteriów oceny tłumaczenia zeznań w kontekście wiarygodności relacji świadka.

Do udziału w badaniu zaproszono grupę 20 początkujących tłumaczy obu płci, którzy nie tłumaczyli wcześniej zeznań świadków oraz nie znali kryteriów analizy treściowej. Badanymi byli w przeważającej mierze absolwenci i studenci ostatnich lat filologii i studiów przekładoznawczych, którzy znają język angielski (deklaratywnie) w stopniu umożliwiającym tłumaczenie na język polski. W I etapie gromadzenia danych proszono badanych o przetłumaczenie z języka angielskiego na język polski fragmentu rzeczywistego zeznania złożonego w języku angielskim w sprawie karnej, o objętości do dwóch stron (tj. transkrypt zeznania). Następnie badani przeszli szkolenie z zakresu technik analizy treściowej i wybranych

⁴ Jako błąd traktowane było każde odstępstwo od oryginału, które może mieć wpływ na ocenę wiarygodności i wyłącznie pod tym kątem były analizowane sporządzone przez badanych tłumaczenia.

kryteriów oceny wiarygodności zeznań. Po szkoleniu ta sama grupa przetłumaczyła z angielskiego na polski drugi tekst o podobnej długości.

W I etapie analizy autorki zbadały pierwsze i drugie tłumaczenie, a następnie zaznaczyły wszystkie odstępstwa od oryginału, które w świetle przyjętych kryteriów mogą mieć wpływ na ocenę wiarygodności zeznania. Pod uwagę wzięto 19 kryteriów psychologicznych, które omówiono w rozdziale 1.1, oraz 8 autorskich kryteriów lingwistycznych, które stworzono w oparciu o wyniki dotychczas przeprowadzonych badań językoznawczych i przekładoznawczych (rozdział 1.2):

1. zachowany czas narracji;
2. zachowany rejestr stylistyczny zeznania (ogólnie);
3. zachowane słownictwo świadka (przekleństwa, żargon itp.);
4. zachowanie wyrażen świadczących o pozytywnym nastawieniu;
5. zachowanie wyrażen świadczących o negatywnym nastawieniu;
6. zachowanie wyrażen dotyczących opisu stanu fizycznego i procesów zachodzących w organizmie;
7. zachowanie objętości zeznania (rozumiane jako zachowanie wszystkich informacji zawartych w oryginale);
8. zachowanie pauz, przejęzyczeń, pomyłek.

Na podstawie wnikliwych analiz przekładów (każde zeznanie było analizowane przez dwóch badaczy) wyodrębniono 11 kategorii błędów, które zaprezentowano w rozdziale 3.1.

Do II etapu analizy zaproszono 40 sędziów kompetentnych⁵, przeszkolonych w zakresie 19 wybranych psychologicznych kryteriów oceny wiarygodności zeznań (Załącznik 1), którzy ocenili tłumaczenia pod kątem ich wiarygodności. Uzyskane wyniki poddano analizie statystycznej, aby stwierdzić, czy istnieją różnice pomiędzy ocenami przyznawanymi przez nich oryginałom a ocenami przyznawanymi tłumaczeniom (wyniki zaprezentowano w rozdziale 3.2).

⁵ Metoda sędziów kompetentnych jest powszechnie stosowaną w naukach społecznych z metodą do analizy materiału jakościowego. Sędziami kompetentnymi są specjaliści z danej dziedziny, osoby kompetentne w zakresie danego zagadnienia. Zgodność sędziów kompetentnych poddawana jest analizie (tzw. estymacja konsensyjności). Zob. Krejtz, Krejtz, 2009.

3. Wyniki badania

3.1. I etap analizy – analiza porównawcza oryginału i tłumaczeń

Pierwszą wyodrębnioną kategorią błędu jest *pominięcie powtórzenia i uporządkowanie wypowiedzi*. W tłumaczeniach wypowiedź świadka jest zwykle spójna, brakuje w niej zawahań i potknięć językowych typowych dla wypowiedzi słownych. Jako że powtórzenia i struktura wypowiedzi są jednymi z kryteriów oceny zeznań, ich usunięcie może mieć wpływ na wiarygodność świadka i jego relacji. Kategoria ta pokrywa się ze wskazanym przez Hale „polerowaniem” tekstu, jakie zaobserwowała u tłumaczy sądowych.

1	Etap I	„I got so jacked up... so fu... freaking hard”.	„Kurde, byłem strasznie zakręcony”.
2	Etap I	„that we’re coming and that... and that somebody should come and meet us”.	„że przyjdziemy i że... ktoś powinien po nas wyjść”.

Kategoria druga to *zmiana dynamiki narracji*, do której zaliczają się wszelkie zmiany w obszarze tempa składania zeznań. Łączy się ona z wcześniejszą kategorią, obie bowiem dotyczą płynności wypowiedzi oraz mogą świadczyć o emocjach, jakie odczuwa świadek w momencie składania zeznań (czy jest zdenerwowany, czy raczej opanowany), jego nastawieniu do przesłuchania i samej sprawy (czy potrafi się skoncentrować, czy chce lub potrafi odpowiadać na pytania), a pośrednio i jego szczerości. Zaobserwowano, że tłumacze często usuwali wyrażenia sygnalizujące, że świadek zastanawia się, konstruuje w umyśle odpowiedź lub nie jest pewny co do wypowiadanych przez siebie treści.

3	Etap I	„ Yes... well... it was somewhere in Harrow”.	„ A więc tak... to było gdzieś w Harrow”.
4	Etap I	„And I didn’t want to go there at all, because I don’t know... well , this friend of hers”.	„A tak w ogóle to nie chciałem tam iść z powodu jednego z jej znajomych”.

Trzecią kategorią błędu jest **zmiana znaczenia**, która może przekładać się na jakość materiału dowodowego z powodu nieścisłości między dowodami osobowymi a innymi materiałami dowodowymi. W przykładzie 5 zmieniono liczbę pojedynczą na mnogą, w przykładzie 6 źródłowa „ławka” stała się „plażą”, zaś w przykładzie 7 zmęczenie świadka zamieniono na brak działania.

5	Etap I	„well, this friend of hers”	„no, ci jej znajomi ”. „cóż, ci jej przyjaciele ”.
6	Etap I	„There was some lad sitting on the bench ”.	„Jakiś koleś siedział na plaży ”.
7	Etap I	„I did not get anything”.	„Nic z tym nie zrobiłem ”.

Do czwartej kategorii zaliczono **kalki językowe i błędy gramatyczne**, które w przypadku tłumaczenia zeznań mogą mieć wpływ na ocenę samego świadka. Jak pokazują badania nad sędziowskimi kryteriami oceny zeznań [Maciejski, 2015: 186], ocenie podlega nie tylko ich treść, ale także osobowość i inteligencja składającego zeznania. Zawily, nienaturalny styl czy niejasna wypowiedź może skutkować tym, że świadkowi zostaną przypisane negatywne cechy. Ponadto potknięcia językowe mogą być też odebrane jako przejaw nieszczerości świadka, dlatego w przypadku tłumaczenia zeznań tak ważne jest, aby wypowiedź brzmiała w języku docelowym dokładnie tak, jak w języku źródłowym (zatem wszelkie błędy źródłowe powinny być w tłumaczeniu zachowane). Poniżej podano przykłady kalek popełnionych przez tłumaczy, na skutek których tłumaczone zdanie brzmi osobiwie lub jest wręcz niezrozumiałe.

8	Etap II	„The only way I remember it is that...”	„Jedyny sposób, w jaki to pamiętam , to to, że...”.
9	Etap I	„Why, what’s the box , right?”	„Dlaczego, co to jest pudełko , tak?”
10	Etap I	„...and that somebody should come and meet us ”.	„...i wtedy ktoś powinien przyjść i nas spotkać ”.

11	Etap I	„I was on the verge of telling him to f...ck off and mind his own business and that's it”.	„Byłem bliski powiedzenia mu, żeby się odp...lił i wtykał nosa w nieswoich sprawach i to wszystko”.
----	--------	---	--

Kolejna kategoria, czyli *zmiana perspektywy zeznania*, wpływa na identyfikację świadka ze zdarzeniem lub zmienia jego osadzenie w zdarzeniu. W tłumaczeniach często zmieniano lub pomijano informacje sugerujące perspektywę relacji świadka. W przykładzie 12 tłumacz przeniósł relację świadka z „tutaj” do „tam”: świadek wyraźnie umiejscowił swoją wypowiedź w miejscu zdarzenia, co jest znamienne dla zeznań składanych pod wpływem emocji, w krótkim czasie po doświadczeniu przestępstwa. Na skutek tej zmiany w tłumaczeniu ginie próba powrócenia do zdarzenia przestępczego, jaką podejmuje świadek, i odtworzenia jego przebiegu. Z kolei w przykładzie 13 tłumacz zmienił pierwszą osobę liczby mnogiej na pojedynczą, co może sugerować, że świadek bierze wyłączną odpowiedzialność za zaniechanie działania.

12	Etap I	„So much was happening here ”.	„Tyle się tam działo”.
13	Etap I	„No, well... I don't know why we didn't do it right away”.	„No, więc... Nie wiem dlaczego tego od razu nie zrobilem ”.

Szósta kategoria to *uogólnienia/uszczegółowienia*, czyli zmiany w zakresie schematyczności wypowiedzi. Należy wspomnieć, że liczba i jakość szczegółów są ważnymi kryteriami w ocenie wiarygodności świadka, dlatego zachowanie w tłumaczeniu wszystkich źródłowych danych jest niezwykle ważne. Tłumacze często usuwali fragmenty, w których powtórzona była kilkakrotnie ta sama informacja – być może istotna z punktu widzenia nadawcy. Zdarzało się, że przekładający używali hipeironimów w stosunku do konkretnych informacji, jakie podawał świadek w tekście źródłowym lub całkowicie pomijali problematyczne fragmenty oryginału. W analizowanych tłumaczeniach zaobserwowano również przeciwną tendencję – uszczegóławiania informacji źródłowych. W przypadku tłumaczenia zeznań jest to o tyle niebezpieczny błąd, że może mieć wpływ na ustalenie stanu faktycznego, ale także wprowadzać nieścisłości pomiędzy poszczególnymi wersjami zeznań lub innymi materiałami dowodowymi.

14	Etap I	„So, it was ok and agreed and cool ”.	„Więc wszystko było dogadane ”.
15	Etap I	„with some kind of pa... patch ... blue, I guess”.	„z jakimś niebieskim el... elementem , chyba”.
16	Etap I	„she called one of those friends that we’re coming and that... and that somebody should come and meet us”.	„ona zadzwoniła do jednego z jej najlepszych przyjaciół i powiedziała, że przyjdziemy i... i wtedy ktoś powinien przyjść i nas spotkać”.
17	Etap I	“Nati is calling, right here... maybe it just looked to me that she took the phone right away”.	„Nati dzwoni, właśnie tutaj... może po prostu wyglądało to wtedy na to, że ona zadzwoni ”.

Kolejnym błędem, który często występował w analizowanych przekładach, jest *podwyższenie rejestru stylistycznego*. Kategoria ta pokrywa się z ustaleniami badawczymi Hale. Jak pokazują poniższe przykłady, tłumacze nierzadko usuwali wulgaryzmy, wyrażenia żargonowe, sformułowania „niepoprawne politycznie”, a mowie potocznej nadawali charakter stylu administracyjnego.

Zmiana rejestru stylistycznego może być również rozumiana jako *zmiana opisu stanu mentalnego i fizycznego* (kategoria ósma). Najczęściej odnotowywano usuwanie wulgaryzmów, osobliwych wyrażań czy powtórzeń, które mogą pokazywać, jak silnych emocji doświadcza świadek, oraz świadczyć o jego procesach poznawczych, a nawet (nie)zdolności do składania zeznań z uwagi na stan psychofizyczny. Na skutek takich zmian przesłuchiwany w tłumaczeniu wydaje się spokojniejszy, pewniejszy siebie i mniej zagubiony czy rozemocjonowany.

18	Etap I	„ I was sick from the bus”.	„czulem skutki choroby lokomocyjnej ”.
19	Etap I	„And you know... I was fucking tired ”.	„No i wiesz... Byłem strasznie zmęczony”. (1) „Byłem potwornie zmęczony”. (2)
20	Etap I	„A Paki or whoever the fuck he was”.	„Jakiś Pakistańczyk czy coś ”.
21	Etap I	„He looked kind a dark ”.	„Miał trochę ciemniejszą urodę ”.

Dziewiąta kategoria błędów to *pomijanie informacji*. Nawet jeśli tłumacz uważa daną informację za zbędną, niezrozumiałą czy niepotrzebnie powtórzoną, w tłumaczeniu zeznań należy bezwzględnie zachować wszystko, co podaje świadek, gdyż każdy element jego wypowiedzi podlega ocenie organu procesowego.

W przykładzie 22 tłumacz pominął całe zdanie („Why, what’s the box, right?”), a także ocenzurował przekleństwo, które w oryginale było tylko przerwane zawahaniem świadka. Z kolei w przykładzie 23 pominięto obszerny fragment zdania.

22	Etap I	„I was on the verge of telling him to f...uck off and mind his own business and that’s it. Why, what’s the box, right? And at that moment Thomas came”	„Już miałem powiedzieć mu żeby się odp...olil i zajął swoimi sprawami i to wszystko. I wtedy przyszedł Thomas”.
23	Etap II	„A car... A volkswagen, some old model with round headlamps – it was the only thing... I mana... I managed to see. It... it was black or some dark colour. And, errr, at some point, it was a few meters ahead of us and it suddenly turned... It turned... I don’t know... It drove into our lane, the lane we were going in, and it hit our motorcycle. Errrr... and... and after that impact, me and my husband hit the road. That’s it”.	„Jakiś samochód... Volkswagen, jakiś stary model z okrągłymi lampami przednimi. Yyy... no i... i po tym zdarzeniu, ja i mój mąż uderzyliśmy o ziemię. To tyle”.

Kategoria dziesiąta to *zmiana czasu narracji*. Choć pozornie mogłoby się wydawać, że zmiana czasu jest zabiegiem wyłącznie stylistycznym, w przypadku zeznań czas, w którym świadek relacjonuje zdarzenie, może mieć wpływ na ocenę jego stosunku do własnych doświadczeń. Przykładowo zamiana czasu teraźniejszego na przeszły zmienia dystans świadka do relacjonowanego zdarzenia, tj. zmianie ulega „tu i teraz” – relacja w czasie teraźniejszym sugeruje, że mentalnie świadek nadal jest w miejscu zdarzenia przestępczego, zaś czas przeszły świadczy o tym, że wstępnie (lub całkowicie) przetworzył swoje doświadczenie i umiejscowił je w pamięci autobiograficznej. Z kolei naprzemienne stosowanie

czasu przeszłego i teraźniejszego wprowadza do narracji pewien chaos, który może sygnalizować dezorientację świadka i silne emocje, których doświadcza. Z drugiej strony brak spójności czasów może naprowadzić przesłuchującego na nieścisłości w zeznaniach. W poniższej tabeli przedstawiono przykłady ingerencji tłumaczy w czas narracji.

24	Etap I	„So much was happening here, everything here got so intense, and people are coming here, asking if we need help, or whatever”.	„Tak dużo się dzieje , wszystko jest takie gorące, a ludzie podchodzą i pytają, czy potrzebujemy pomocy lub czegoś takiego”.
25	Etap II	„I am telling my girlfriend to give me a fag, ‘cause I didn’t have any”.	„ Poprosilem dziewczynę o fajkę, bo moje się skończyły”.
26	Etap I	„And the homie gets up and gets to him with something”.	„I ten drugi podniósł się z ławki i podszedł do niego z czymś”.

Jedenastą, ostatnią kategorią jest *zmiana stopnia pewności świadka*. Bardzo często tłumacze usuwali wszelkie zawahania, powtórzenia lub modyfikowali przysłówki czy modulanty modalne świadczące o pewności świadka co do wypowiedzianych treści. W przykładzie 27 świadek stwierdza: „that’s probably” („prawdopodobnie dlatego”), tym samym podaje prawdopodobną przyczynę rozwoju zdarzeń. W tłumaczeniu jego niepewność zmieniono w „właśnie dlatego”, tym samym twierdzenie świadka staje się kategoryczne. Przykład 28 przedstawia sytuację odwrotną: w oryginale świadek twierdzi, że wziął chłopaka siedzącego na ławce za znajomego kolegi, natomiast w przekładzie dodane słowo „może” sugeruje, że było to tylko przypuszczenie przesłuchiwanego. Kategoria ta pokrywa się z ustaleniami badawczymi zespołu Hale, w myśl których jednym z najczęściej występujących błędów jest właśnie zmiana stopnia pewności świadka.

27	Etap I	„That’s probably why it all... happened that way”.	„Właśnie dlatego to wszystko się... tak stało”.
28	Etap I	„I thought it was this homie from the friend”.	„Pomyślałem, że może to ziomek przyjaciela mojej dziewczyny”.

3.2. II etap analizy – badanie z udziałem sędziów kompetentnych

W drugim etapie analizy wzięło udział 40 sędziów kompetentnych, tj. osób przeszkolonych w posługiwaniu się psychologiczną kryterialną analizą danych. Do oceny wykorzystano 19 kryteriów, które zostały omówione w części teoretycznej artykułu. Każdy z sędziów oceniał dwa zeznania, tj. zeznanie pierwsze i drugie, z czego połowa sędziów oceniała oryginał⁶, a pozostali tłumaczenie. Co istotne, sędziowie nie byli informowani, że analizowany przez nich tekst jest tłumaczeniem, co miało na celu zwiększenie rzetelności ich oceny. Celem analizy było ustalenie różnic w ocenie oryginałów i tłumaczeń w poszczególnych kryteriach, nie zaś całościowa ocena zeznania.

Sędziowie przyznawali oceny w każdym kryterium w skali od 1 do 6. Po zestawieniu wyników poddano je analizie statystycznej w celu sprawdzenia, czy istnieją różnice w ocenie oryginału i tłumaczenia, a jeśli tak, to w których kryteriach. Ze względu na pomiar porządkowy zastosowano test nieparametryczny U Manna-Whitneya. Dla każdego kryterium, w którym stwierdzono różnice, zastosowano wykres ramka-wąsy, aby ustalić, jaki charakter mają różnice pomiędzy oryginałem a tłumaczeniami.

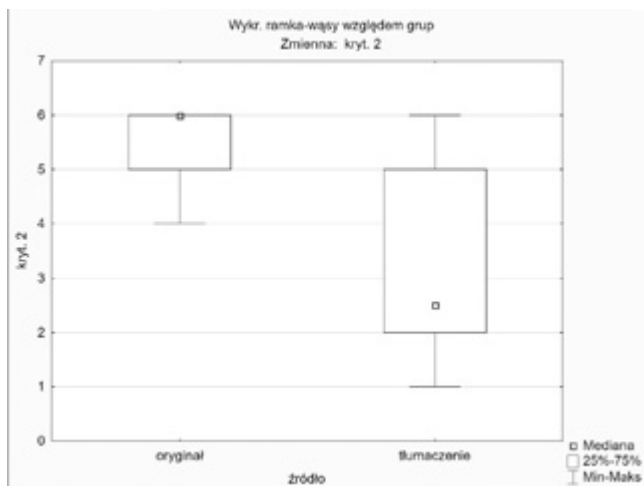
W przypadku tłumaczeń z I etapu (tj. tłumaczeń sporządzonych przed szkoleniem) stwierdzono różnice w następujących kryteriach⁷:

Kryterium 2: *Wypowiedź pozbawiona struktury*

Wykres ramka-wąsy pokazuje, że sędziowie przyznawali więcej punktów oryginałowi, który oceniali jako mniej ustrukturyzowany i bardziej chaotyczny niż tłumaczenie. Wynik ten pokrywa się z wynikami I etapu analizy: tłumacze mieli tendencję do porządkowania wypowiedzi świadka i podwyższania jego rejestru stylistycznego.

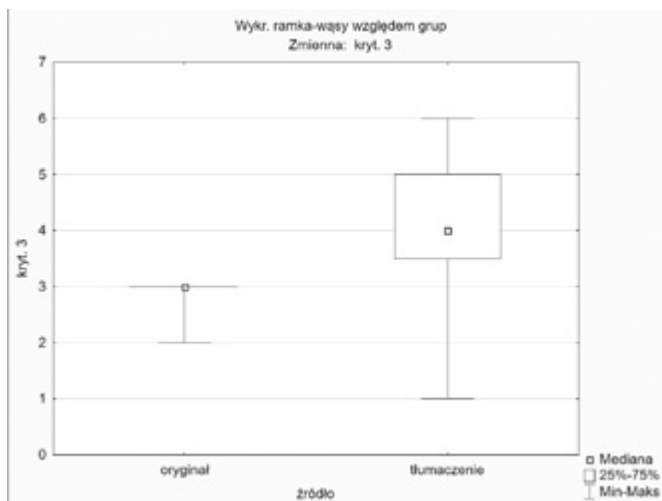
⁶ Do oceny zeznania w języku angielskim wybrano sędziów, którzy zadeklarowali znajomość języka angielskiego na poziomie min. C1.

⁷ Przedstawiono wyłącznie kryteria, w przypadku których stwierdzono istotne statystycznie różnice.

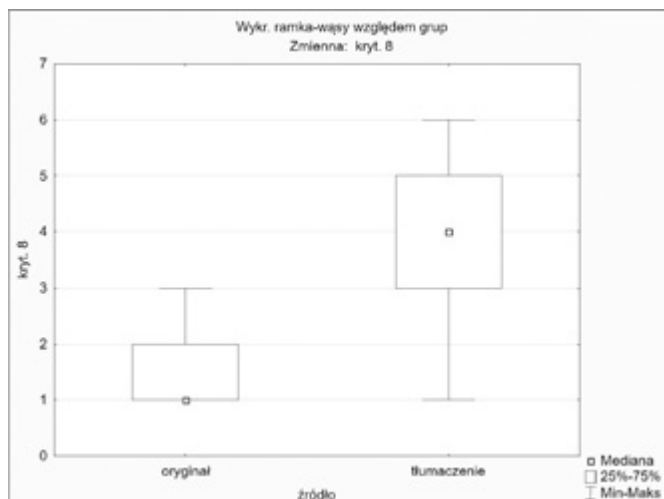
Kryterium 3: *Liczba szczegółów*

W tym kryterium oceny przyznane tłumaczeniom było o wiele bardziej zróżnicowane, co oznacza, że interpretacja tłumaczenia w kategorii **liczba szczegółów** była niejednoznaczna, a oceny tłumaczeń wyższe od tych przyznanych oryginałowi.

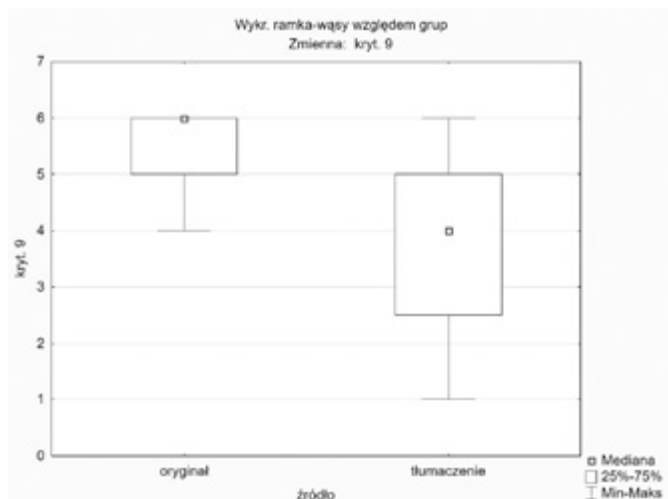

Kryterium 8: *Opis subiektywnego stanu mentalnego*

W kryterium ósmym sędziowie również przyznali wyższe oceny tłumaczeniom, co może oznaczać, że opisy stanów mentalnych były bardziej wyraziste w tekście docelowym. Także w tym przypadku rozpiętość ocen przyznanych tłumaczeniom była większa niż w przypadku oryginału.

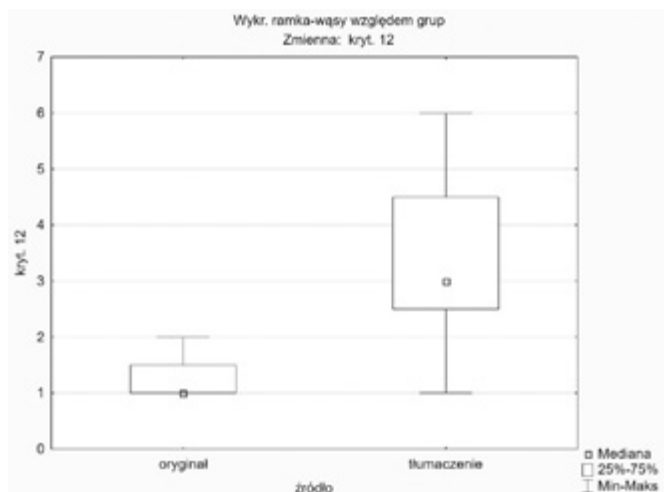
Kryterium 9: *Przypisywanie sprawcy określonego stanu mentalnego*

W tym kryterium oceny sędziów również są bardziej zróżnicowane, ale też niższe niż oceny przyznane oryginałowi, co oznacza, że opisy stanu mentalnego przypisywanego sprawcy były w tłumaczeniu mniej czytelne.

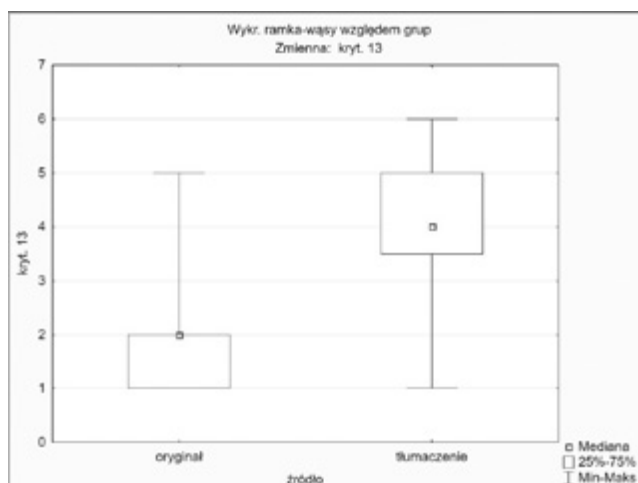
Kryterium 12: *Styl sprawozdawczy*

Jak pokazuje wykres, styl sprawozdawczy (wskazujący na próbę unikania odpowiedzi na zadane świadkowi pytanie) był bardziej zauważalny w oryginale niż w tłumaczeniu, dlatego sędziowie w tym kryterium częściej przyznawali oryginałowi niskie oceny. Taki stan rzeczy jest być może spowodowany wskazaną w pierwszej części analizy skłonnością tłumaczy do porządkowania wypowiedzi lub wręcz skracania niektórych fragmentów zeznania.

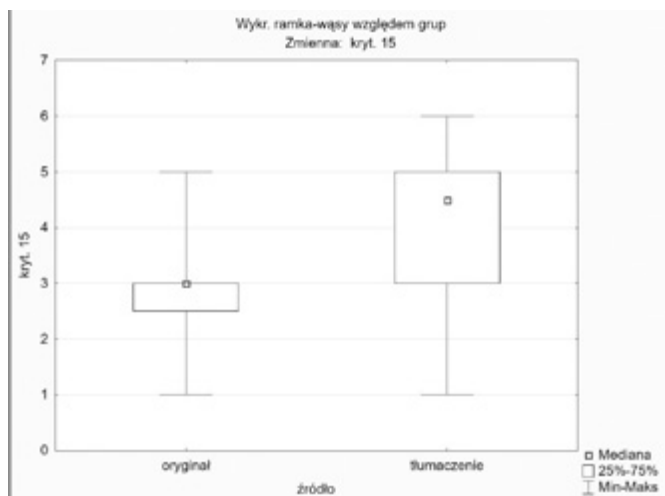
Kryterium 13: Powtórzenia

Pod względem kryterium 13 sędziowie również wyżej ocenili tłumaczenia niż oryginalne zeznanie, co oznacza, że w tekście docelowym było mniej powtórzeń niż w tekście źródłowym. Wynik ten pokrywa się z pierwszą częścią analizy.

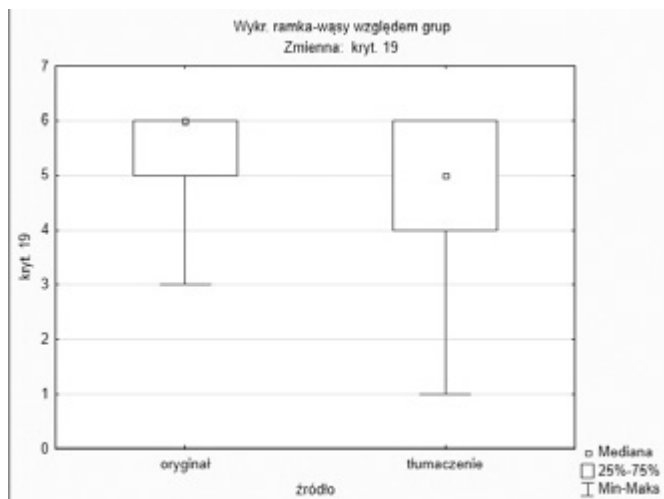
Kryterium 15: *Wtrącenia*

W kryterium 15 oceny przyznane oryginałowi były jednorodne, zaś oceny tłumaczeń o wiele bardziej zróżnicowane, a jednocześnie wyższe, zatem zdaniem sędziów kompetentnych w tłumaczeniach występowało mniej powtórzeń, które mogłyby sugerować, że świadek kłamie. Wynik ten pokrywa się z wynikami pierwszej części analizy.

Kryterium 19: *Nieuzasadnione szczegóły*

Jak pokazuje wykres, oceny tłumaczenia były bardziej zróżnicowane również w kryterium 19. Rozpiętość ocen przyznanych tłumaczeniu może wskazywać na to, że tłumaczenie nastroczało więcej problemów interpretacyjnych niż oryginał, stąd sędziowie kompetentni, szacując liczbę nieuzasadnionych szczegółów, jakie podał w swej relacji świadek, wahali się pomiędzy oceną 4 (tj. sędzia ma wątpliwości co do szczegółów zapamiętanych przez świadka) a maksymalną (tj. sędzia jest w wysokim stopniu przekonany, że świadek podaje szczegóły, których nie mógł tak naprawdę pamiętać).

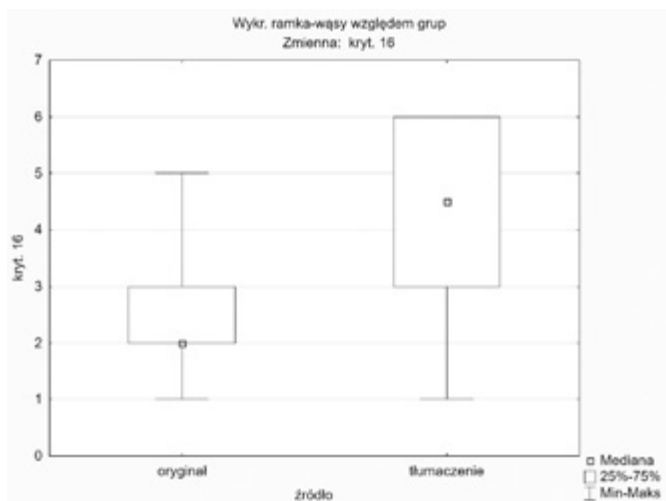

Reasumując, w 8 na 19 kryteriów oceny przyznane tłumaczeniom różniły się od ocen przyznanych oryginałowi.

W ocenie oryginału i tłumaczeń z II etapu różnice stwierdzono w 2 przypadkach:

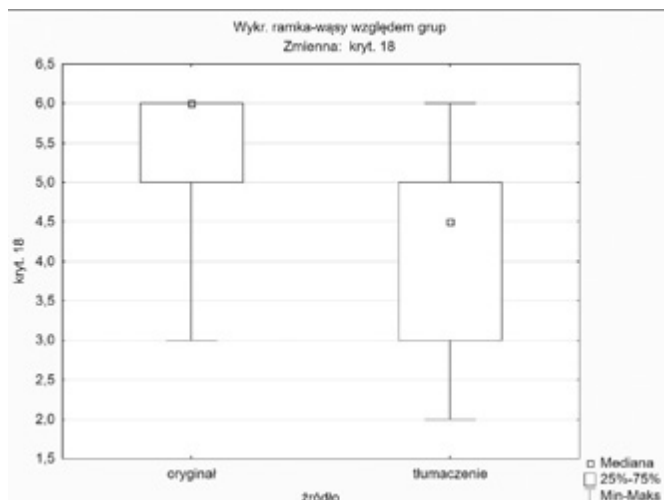
1) Kryterium 16: *Wyrażanie niepewności*

Sędziowie wyżej ocenili tłumaczenia niż oryginał w zakresie stopnia pewności świadka, przy czym oceny były o wiele bardziej zróżnicowane w przypadku tłumaczenia. Wynik ten potwierdza również pierwsza część analizy, w której jako jedną z kategorii wyodrębniono właśnie *zmianę stopnia pewności*. Wynik ten jest też tożsamy z ustaleniami badawczymi zespołu Hale.

2) Kryterium 18: *Wnioskowanie odpowiedzi*

Jak wynika z wykresu, oceny sędziów w tym kryterium były o wiele bardziej zróżnicowane w przypadku tłumaczeń i były ogólnie niższe niż te przyznane oryginałowi. Przyczyną tego może być stwierdzona w pierwszym etapie analizy tendencja do porządkowania tekstu, na skutek czego proces dedukcji odpowiedzi przestaje być dla oceniającego zeznanie czytelny, co przekłada się na niższą ocenę w tym kryterium.

Reasumując, tłumaczenia z II etapu różniły się od oryginały tylko w 2 na 19 kryteriów.

4. Podsumowanie i dyskusja

Na podstawie wyników badania można wnioskować, że dzięki szkoleniu, w ramach którego zapoznano tłumaczy z kryteriami oceny wiarygodności zeznań, udało się zredukować liczbę popełnianych w tłumaczeniu błędów, a tym samym zredukować różnice w ocenie wiarygodności zeznania źródłowego i tłumaczeń. Jak pokazują wyniki analizy, w drugim tłumaczeniu badani popełnili o połowę mniej błędów (w I etapie odnotowano łącznie 579 odstępstw od oryginału, w II zaś 281). Warto w tym miejscu nadmienić, że tłumacze przeszli jedynie szkolenie o charakterze czysto teoretycznym, a nie warsztatowym. Być może szkolenie praktyczne pozwoliłoby utrwalić zdobytą wiedzę w praktyce i jeszcze bardziej zmniejszyć liczbę popełnianych błędów.

Z kolei z drugiego etapu analizy, w którym udział wzięli niezależni sędziowie kompetentni, wynika, że udało się zredukować różnice w ocenie oryginału i tłumaczeń z niemal 50% (różnice w ocenie oryginału i tłumaczeń stwierdzono w 8 na 19 kryteriów) do zaledwie 10% (różnice stwierdzono w 2 na 19 kryteriów).

Należy zaznaczyć, że różnice w ocenie obu tłumaczeń mogą mieć też swoje źródło w charakterystyce tłumaczonych tekstów. I choć autorki starały się dobrać teksty o podobnym stopniu trudności, po to by zminimalizować wpływ tej zmiennej, na pewno nie jest możliwe dobranie dwóch równorzędnych zeznań.

Wyniki zaprezentowanego badania wstępnie pozwalają przyjąć, że znajomość kryteriów oceny wiarygodności zeznań ma pozytywny wpływ na ekwiwalencję tłumaczenia, niemniej należy podkreślić, że tak złożony problem wymaga dalszych badań, przeprowadzonych na większym korpusie tekstów i liczniejszej grupie tłumaczy.

Bibliografia

- Amado, B., Arce, R., Fariña, F., Vilariño, M. (2016), „Criteria-Based Content Analysis (CBCA) Reality Criteria in Adults: A Meta-analytic Review”, *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 16, 2, s. 201-210, <https://dx.doi.org/10.1016/j.ijchp.2016.01.002>.
- Antas, J. (2008), *O kłamstwie i kłamaniu*, Universitas, Kraków.
- Choudhury, F. (2014), „Can Language Be Useful in Detecting Deception? The Linguistic Markers of Deception in the Jodi Arias Interview”, *The UCLan Journal of Undergraduate Research*, 7, 2, s. 78-92.
- Hale, S.B. (2004), *The Discourse of Court Interpreting. Discourse Practices of the Law, the Witness and the Interpreter*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- Krejtz, K., Krejtz, I. (2009), „Wybrane statystyki zgodności między sędziami w analizie treści”, w: Stemplewska-Żakowicz, K., Krejtz, K. (red.), *Wydaw psychologiczny*, Pracownia Testów Psychologicznych, Warszawa, s. 231-249.
- Köhnken, G., Schimossek, E., Aschermann, E., Höfer, E. (1995), „The Cognitive Interview and the Assessment of the Credibility of Adults' Statements”, *Journal of Applied Psychology*, 80, 6, s. 671-684, <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.80.6.671>.
- Liber, K. (2017a), *Analiza wewnątrztekstowa jako element kryterialnej analizy danych (CBCA)*, niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet Śląski.
- Liber, K. (2017b), „Trafność diagnostyczna dodatkowych kryteriów Criteria-Based Content Analysis”, w: Wojciechowski, B.W. (red.), *Zeznania i wyjaśnienia. Badania nad oceną i psychologicznymi uwarunkowaniami*, Difin, Warszawa, s. 221-237.

- Maciejski, M. (2015), „Reguły sędziowskiej oceny wiarygodności zeznań świadków”, w: Wojciechowski, B.W. (red.), *Psychologiczne uwarunkowania i ocena wartości dowodowej zeznań*, Difin, Warszawa, s. 176-211.
- Tabakowska, E. (1995), *Gramatyka i obrazowanie: wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Polska Akademia Nauk, Kraków.
- Wojciechowski, B. (2016), *Analiza i ocena zeznań świadków*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Vrij, A. (2009), *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania. Psychologia kłamania i konsekwencje dla praktyki zawodowej*, tłum. T. Sieczkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono badanie nad ekwiwalencją przekładu pisemnego w kontekście oceny wiarygodności zeznań świadka. W pierwszej części omówiono psychologiczne kryteria oceny wiarygodności zeznań oraz lingwistyczne wskaźniki kłamstwa, które stanowiły podstawę teoretyczną badania. Tłumaczenia zgromadzone w toku badania poddano analizie językowej i porównano z oryginałem, aby wyodrębnić kategorie błędów popełnianych przez tłumaczy przed szkoleniem i po nim z zakresu znajomości kryteriów oceny wiarygodności zeznań. Przeprowadzono także analizę porównawczą ocen przyznanych przez sędziów kompetentnych oceniających oryginał i tłumaczenia. Analiza statystyczna wykazała, że istnieją różnice w ocenie oryginału i jego tłumaczenia, a znajomość kryteriów wiarygodności zeznań świadka ma pozytywny wpływ na ekwiwalencję tłumaczenia.

Słowa kluczowe: ekwiwalencja, ocena wiarygodności, zeznanie świadka, tłumaczenie pisemne, analiza porównawcza

ABSTRACT

Equivalence of Written Translation in the Context of the Assessment of the Credibility of Witness Testimony

This article presents a study on the equivalence of written translation in the context of the assessment of the credibility of witness testimony. Part one examines psychological criteria for assessing the credibility of testimony and linguistic indicators of deception that formed the theoretical

basis of the study. Translations gathered during the study were analyzed linguistically and compared with original in order to categorize the errors and mistakes made by translators before and after learning the criteria of statements credibility assessment in training. The article also presents a comparative analysis of the assessments made by expert judges with regard to both the original testimonies and the translations thereof. The results of the statistical analysis showed that there are certain differences in the assessment of an original and its translation, and knowledge of the criteria for determining the credibility of a witness's testimony has a positive impact on translation equivalence.

Key words: equivalence, credibility assessment, eyewitness testimony, translation, comparative analysis

ARKUSZ OCENY					OCENA	
Lp	Kryterium	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6				
1	Logiczna struktura	1	zeznania są wewnętrznie sprzeczne, logicznie niespójne	6	zeznania mają sens, są wewnętrznie spójne i logiczne	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
2	Wypowiedź pozbawiona struktury	1	relacja jest uporządkowana, strukturalizowana	6	informacje są rozproszone w zeznaniu, rozrzucone	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
3	Liczba szczegółów	1	w relacji jest niewiele szczegółów albo nie ma ich wcale	6	zeznania zawierają dokładne, liczne, szczegółowe opisy	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
4	Osadzenie w kontekście	1	zeznanie nie jest powiązane z innymi zdarzeniami, życiem	6	zeznanie jest osadzone w kontekście, powiązane z życiem, rytmem	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
5	Opisy interakcji	1	brak informacji o interakcjach, krótkie łańcuchy A – R	6	liczne trzeylementowe lub długie łańcuchy interakcji: A – R – A – R...	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
6	Odtwarzanie wypowiedzi	1	świadek nie cytuje, nie podaje wypowiedzi	6	świadek cytuje słowa, rozmowy w oryginalnej formie	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
7	Nieoczekiwane komplikacje	1	brak w relacji nieoczekiwanych, niespodziewanych zdarzeń	6	świadek opisuje nieprzewidziane, nieoczekiwane zdarzenia	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
8	Niezwykłe szczegóły	1	brak niezwykłych szczegółów dot. osób, miejsc, zdarzeń	6	liczne, niezwykle szczegółowy dot. osób, miejsc etc.	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
9	Opisy subiektywnego stanu mentalnego	1	świadek w ogóle nie opisuje swoich myśli, uczuć, emocji w czasie zdarzenia	6	świadek opisuje dokładnie emocje, myśli, uczucia w czasie zdarzeń	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
10	Przypisywanie sprawcy stanu mentalnego	1	świadek wcale nie opisuje domniemych myśli, uczuć, emocji innych osób	6	świadek opisuje domniemane myśli, uczucia, emocje innych osób	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6

11	Spontaniczne poprawki	1	świadek nie poprawia, nie zmienia spontanicznie, tylko gdy są uwagi, pytania	6	świadek spontanicznie dodaje, zmienia, poprawia zeznania	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
12	Styl sprawozdawczy	1	wypowiedź jest rozwlekła, nie na temat, świadek unika odpowiedzi	6	świadek odpowiada na pytanie, wypowiedź jest konkretna	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
13	Powtórzenia	1	świadek powtarza słowa, frazy, całe zdania, informacje	6	w wypowiedzi świadek nie ma zbędnych powtórzeń	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
14	Uzasadnianie niewiedzy	1	świadek nie odpowiada na pytanie i nie uzasadnia dlaczego	6	świadek nie potrafi odpowiedzieć, ale podaje powód niewiedzy	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
15	Wtrącenia	1	świadek wtrąca zbędne słowa (po prostu, jakoś tak, no, wiadomo)	6	wypowiedź świadka nie zawiera zbędnych słów	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
16	Wyrażanie niepewności	1	świadek nie podaje w wątpliwość swojej wypowiedzi	6	świadek wyraża niepewność, czy to, co mówi, jest prawdą	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
17	Spontaniczne uzasadnianie	1	świadek nie uzasadnia swoich działań	6	świadek spontanicznie uzasadnia, dlaczego wykonał poszczególne czynności	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
18	Wnoskowanie odpowiedzi	1	świadek nie stara się odtworzyć informacji z innych danych	6	świadek nie zna odpowiedzi, ale stara się odtworzyć informacje z innych danych (wnioskując odpowiedź)	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6
19	Nieuzasadnione szczegóły	1	świadek podaje szczegóły, których możliwość zapamiętania jest wątpliwa	6	świadek nie podaje szczegółów, których możliwość zapamiętania jest wątpliwa	1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6